

Võru keel

VÕRO KEELE JA KULTUURI AINÕKAVA

Võro kiil' (murrõq) om aoluulidse Võromaa uma rahvakiil', midä tarvitõdi lõunaeesti keele üte jaona 17. aastagasaa keskpaigast nika ku 19. saandi keskpaigani ku kohalikku kerigu- ja koolikiilt. Aoluuline Võromaa om täämbäne Võro, Põlva ja kukkivõrd Valga ni Tarto maakund: vanaq Karula, Harglõ, Kanepi, Urvastõ, Rõugõ, Põlva, Rāpinā ja Vahtsõliina kihlkunnaq. Aoluulidse Võromaal om, ku Eesti tõisi paikkundõ kariaq, pallo rohkõmb alalõ hoitunuq uma keeletarvitus, kombõq ja kultuur.

Ainõ võro kiil' ja kultuur oppamine and koolilatsilõ tiidmiisi kohaligust keelest ja kultuuriluust, uma kodopaigast ja kodokihlkunnast, luu tuu läbi avvustust varatsõmbi põlvkundõ kogõmuisi vasta ja pand mõtlõma uma kodopaiga tulevigu pääle ni avitas üten võro keele ja kultuuri alalõ hoitumisele. Tähtsä om võro keele ja kultuuri oppamise abiga paranda noorõmba põlvkunna võro keele kullõmist, kõnõlõmist, lugõmist ja kirotamist.

II VÕROKIILNE AABIDSAOPPUS

1. Oppusõ tähtsüs

Võrokiilse aabidsaoppusõ mõtõq om, et koolilats':

- piässi võro keelest luku;
- tunnõssi põhisõnno ja mõistasi lihtsambat võrokiilset kõnõd;
- püvvässi ināmb-vāhāmb selges saiaq võrokiilse hāaldüse;
- mõistassi lukõq võro kir'āviisin kirja pant teksti;
- mõistassi kõnnõteemadõ perrā võro keelen kukkivõrra kõnõlda.

2. Opmise siso

Hāaldāmisoskusõq. Hāalik ja täht; võro keele hāalidikõ ja hāalikuühenditõ vällā hāaldāmine.

Keeletiidmiseq. Hāalik ja täht. Võro keele hāalikuq ja näide märkimine võro kirāviisin: q (larüngaalklusii), y (korgõ õ), pehmendüsmärk ' , ts ja ds.

Ainsus ja mitmus. Asõsõnaq *maq, saq, tā, miiq, tiq, nimāq*. Küsüsõnaq *kon, määne, minkperäst, ku pall'o*. Tagaeitüs. Tegosõnaq.

Tekstiq. Võrokiilne rahvalaul: latsilauluq, laulumāngoq, tähtpäävāluuq.

Muinastutuq ja paigapāälne perimüs. Vanasõnaq, mõistatusõq.

Luulõtusõq, lühkuq jutuq, katõkõnnõq, lühkuq näütemānguq.

Võrokiilseq umakirotõt tekstiq.

Kõnõ- ja lugõmisõteemaq

MAQ ESIQ JA MUQ PERE. Nimi, vannus, vällānāgemine, elokotus, tegemidseq, pereq ja sugulasõq; ütidsseq tüüq-tegemidseq.

KODOKOTUS. Liina- vai maakodo; mõts: kodo- ja mõtsaelājāq; kodotalo, -külā, kodovald HAANI, kodouulits.

KUUL JA UMA KLASS. Opiainõq, koolias'aq, koolisõbraq.

ELOTSÕÕR. Ilm; päiv ja kuu; päiv ja üü; kellāaig; nādalipāävāq, kuuq; aastaaõq.

RAHVAKALLENDRI TÄHTPÄÄVÄQ. Pidāmise aig; tähtsämbāq vanaaolidseq kombõq ja noidõ pidāmine täämbādsel aol.

3. Opitegevüs

Kullõmine. Võrokiilse kõnõ (kuul'meistri, vanavanõmbidõ kõnõ, lindile võet võrokiilne tekst) kullõma opmine ja kõnnõst arvo saamine.

Tõisi latsi kõnõ ja ettelugõmise kullõmine ni kullõldust arvo saamine.

Kuulmeistri võrokiil'side kõrralduisi kullõmine ja kullõmisõülesandidõ täütmine.

Võrokiilside laulõ, luulõtuisi, muinasjuttõ, lühükeisi tekste kullõmine.

Kõnõlõmine. Kuulmeistri võrokiilsidele küsümüisilõ lühükuhe vastamine kõnõteemadõ perrä. Ette loet teksti kõrdamine. Küsümüisi tegemine.

Katõkõn'õ, lühükeisi näitemängõ tegemine. Teretämine ja hüvaste jätmine. Pallõmine, tennämine. Andmine ja vastavõtmine. Tii vai elokotusõ küsümine ja juhatus. Uma kodokotusõ tutvustamine (Haani ja Suur-Munamägi).

Lugõmine. Võrokiilse teksti häälega ja hindä ette lugõma opmine. Võrokiilse luulõtusõ ilosahe lugõmine. Kiräligõ tüüoppuisi lugõmine ja mõistmine kuulmeistre abiga.

Kirotamine. Üksikidõ sõnno ja lausiidõ kirotamine. Lünkteksti tegemine ja võrokiilside harotuisi täütmine. Ristsõnno lahendamine. Pildile seletüses sõnno ja lausiidõ manõq pandmine. Lihtsiide lauside tegemine sõnastigu abiga.

Lühükeisi jutukõisi tegemine. Kiräkiilsilõ sõnnolõ kõnõteemadõ perrä võrokiilside sõnno lõüdmine ja vastapite. Lihtsiide tõlkõlauside tegemine (kuulmeistri vai sõnastigu abiga).

Muu tegevüs. Võrokiilside mängõ mängmine. Ettevalmistus võrokiilses etteastmises uma koolin ja maakunna keele-, luulõ- ja laulupäivil. Etteastmine Haanima legendi pääväl (maikuu algusõn).

4. Opmise tulõmusõq

Koolilats'

- tege vahet võro keele häälikil kõnnõn ni kirän
- mõist võro keele kiräkeelest tõistõ häälikiid selgehe vällä üteldä;
- saa arvo võrokiilside kõrralduisist ja tüüjuhissist;
- saa opit sõnavara perrä võrokiilsest kynnõst arvo;
- mõist rahuldavalt lukõq võrokiilset teksti;
- mõist lihtsambiiõ võrokiilsidele küsümüisilõ vastata ja esiq lihtsiid küsümüisi tetäq;
- tiid mõnt võrokiilset muinasjuttu vai paigapäälset perimüst;
- mõist kirotata võrokiilsiid sõnno ja lausiid.

I VÕROKIILSE KODOLUU AINÕKAVA

1. Oppusõ tähtsüs

Võrokiilse kodoluuoppusõ mõtõq om, et koolilats:

- pidä luku uma kodokotusõst Haanist ja tuust, mis sääl esiqsugumast om: kiil', kombõq, umakultuur;
- mõist võro keeli Haanist ja Haanimaast kõnõlda;
- saa vahtsit tiidmiisi võro keeli lugõmises ja kirotamises.

2. Opmise siso

Aoluuline Võromaa. Maa-ala, piiriq. Kihlkundlik jagamine ja tähtsambäq kihlkunnakeskusõq. Rõugõ kihlkund.

Luudus. Tähtsambäq maapinna-kujoq ja luudusvara. Tuntuq jõõq ja järveq; mõtsaq ja suuq; taimõq, eläjäq. Luudusõ poolõst ilosambaq ja tähtsambäq kotusõq. Suur-Munamägi ja tõsõ mäe.

Aolugu. Vanõmbaq elo- ja kandsikotusõq. Tähtsämbäq aolumälestidseq ja aoluust tuntuq-tiidäq paigaq.

Võromaa taloelo vanastõ: ehituseq, tähtsämbäq tüüriistaq, talosõõgiq, rõivaq, Võromaa suidsusanna kombõ ja noidõ tähendus.

Rahvaliguq pühäq. Legend Haanimaast ja haanilaisist.

Tähtsämbäq tüüq: põllutüüq, kalapüüdmine.

Kodopaik ja muq pereq. Suguvõsa. Perreperimüseq. Üttehoitmine uma kandiga.

Kodokihlkund. Keeleline ja kultuuriline uma nägo. Loodusliguq, aoluulidseq ja kultuuriluulidseq kaemist väärt kotusõq. Lühükene ülekaetus kodopaiga aoluu kotsilõ.

Kodokandi kotusõnimeq: taloq, asulakotusõq, loodusligult tähtsäq paigaq jms. Kotusõperimüs.

Kodokülä ja kodovald. Kodokülä Haani. Kodopaiga tiidäq inimeseq ja tunnusmärgiq.

Lauluq ja luulõtusõq kodokotusõ kotsilõ. Võro kiil Haanin.

3. Opitegevüs

Kullõmine. Esiqsugumaidsi võrokiilside tekste kullõmine; opit teema kotsilõ võrokiilse tekste kullõmine lindi päält ja näide abiga ülesandiidõ lahendamine.

Kõnõlõmine. Kõnõlõmine raamaduteksti abiga opit sõnavara põh'al vällä pakut kodoluuliidsi kõnnõteemadõ perrä. Küsüiidsi tegemine ja noile vastamine. Haani tähtsämbiist as'ost ja kotustõst lühkuhe kõnõlõmine ja noidõ tutvustamine tõisilõ.

Lugõmine. Võrokiilse teksti lugõmine ja tekstist vajaligõ kodoluu-tiidmiste löüdmine. Esiq kir'äligõ tüüjuhistõ lugõmine ja noist arvosaaminõ.

Kirotamine. Lünktekste täütmine. Võrokeelse teksti tõlkmine kiräkeelde ja vastapite.

Muu tegevüs. Kodopaiga kaemist väärt kotussidõ tundmaopmine. Opikäük uma kandi kaemist väärt paiku pite (võimalusõ kõrral). Etteastmine Haani legendi pääväl (maikuu algusõn).

4. Opmise tulõmusõq

Koolilats`

- mõist luku pitäq Rõugõ kihlkunna ja Haani esiqmuudu olõkist ni asost;
- mõist nimetä võrokiilsiid kohalikkõ kotusõnimmi ja näid kaardi päält üles löüdä;
- mõist löüdä võrokiilsest tekstist vajalikkõ tiidmiisi;
- tund tähtsämbit kohalikkõ ja piirkundlikkõ looduslikkõ, aoluu- ja kultuuri-luuliidsi kaemist väärt asj'õ ni kotussit;
- om võimõline Haani kaemist väärt kotussit võro keelen lühkuhe vai pikembält tutvustama